

YU ISSN—0352—5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXI/1

НОВИ САД

1988

ПОВОДОМ ГРАМАТИЧКИХ ПОГЛЕДА ПЕТРА МАТИЋА ДОПИСНОГ ЧЛАНА ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

ИРЕНА ГРИЦКАТ

Када се у наше време говори о филолошким излагањима Вукових савременика који нису били вуковци, најчешће се она проглашавају за недомишљена и, наравно, конзервативна. Таква је процена сасвим разумљива ако се врши поређење са рационалним ставовима Вука Караџића — до којих је он дошао добро се упознавши и сродивши се са европским токовима; разумљива је из данашње перспективе, која се изградила на концептуалном наслеђу сада већ умножених вуковских поколења. Стварност је ипак нешто друкчија: излагања Вукових неједномишљеника јесу била највећим делом конзервативна, али се често у њима примећује замашан интелектуални труд.

Увек су занимљиви покушаји да се проникне у концепте оних људи који су живели и умовали далеко пре наше епохе, пре наших наука и навика. Овде желимо да укратко проговоримо о једном филологу аматеру и посебно о једној „мисаоној конструкцији“ коју смо запазили код њега, а налазили смо је и код других писаца филолошких радова, који такође нису били Вукови истомишљеници.

Најпре о личности Петра Матића (1797—1860). Матић је завршио гимназију у Карловцима, филозофију у Пешти и права у Бечу. Био је сарадник при издавању Давидовићевих „Новина србских“, судија у државној служби, приповедач и преводилац. Поред *Кришике на Србски Псалтир преведенъ одъ високогъреос. іосіод. ейскоја Плайіона*, Карловци, 1858, 1—40, о којој ће овде и бити говора, штампане су му још две књижице: *Соломона Геснера Дафнисъ*, Беч, 1826, 130 стр. и *Соломона Геснера ідилла*, Беч, 1827, XVI+126.¹ У рукопису су остале Српска граматика, Српска историја, затим тумачења страних речи у српском и црквенословенском језику и неки правописни нацрти.² Осим ових рукописа, нама су позната и његова писма с почетка четрдесетих година прошлог века, данас архивирана у Српској академији наука и уметности, која су била упућивана Друштву српске словесности поводом иницијативе да се приступи изради терминолошког речника. О њима смо писали већ раније.³

Критику на Атанацковићев превод Псалтира⁴ Матић је поделио на запажања о језику превода и запажања о верности превода. Овај други део ње-

¹ Према Стојану Новаковићу, *Српска библиографија за новију књижевност 1741—1867*, Београд, 1869. О другој књижици је речено да је изишла тек 1831. г.

² Подаци у некрологу штампаном у Гласнику Друштва српске словесности XII, Београд, 1860, 698—699.

³ *Покушаји стварања научне терминологије средином прошлог века*, Наш језик XIV/2—3, 1964, 130—140.

⁴ *Пророка и цара Давида ісалтиръ православнымъ ейскојомъ Плайіономъ Аітанацковићемъ преведенъ*, Нови Сад, 1857, XXVII+153. У Матићевој *Кришици* ови подаци нису сви наведени, па су овде допуњени према Новаковићевој *Библиографији*.

гове критике не спада у нашу тему, јер ту није реч о питањима српског језика одн. правописа, него о смисаоној страни текста. Матић овде прави замерке поводом тога што се епископ понегде повео за Лутеровим варијантима, он упућује понеку похвалу преводиоцу Катанчићу, пошто Вулгата за Матића спада у ред најисправнијих превода, и сл.; расправља о појединим лексичким решењима у новом преводу. Та анализа подсећа у извесном смислу на неке тадашње критике поводом Вуковог превода Новог завета. Ова опаска може у први мах да изненади, пошто је однос критичара и критикованог био у Матићевом случају управо обрнут у погледу припадности црквеним круговима. Али се овај вид расправљања односио на текстолошки аспект а не на филолошки, те је могућно говорити о начелној сличности између клерикалних и световњачких анализаторских примедби. Додајмо да кроз поједина места у Матићевим замеркама избија утисак о томе да се Атанацковић каткада приклањао вуковском духу превођења Светог писма. Платон Атанацковић је, иначе, превео још доста других библијских штива, и у круговима ужих специјалиста за ову област његови преводи, данас мало познати, сматрају се успешним.

Говорићемо даље о језичкој критици преведеног Псалтира. Петар Матић ју је поделио на поглавља о „дијалекту и чистоти језика“, о „етимологији“ и о „ортографији“. Текст је по својој садржини подељен знатно друкчије него што ови наслови сугерирају данашњем читаоцу (о правопису, нпр., има много речи и у првом и у другом поглављу), али то овде није битно.

Дајући уопштен суд о Матићевим погледима, треба рећи да је он трајно остао привржен једном схватању. Српски језик, говорио је, не треба натруњивати црквенословенским речима тамо где постоје потпуни еквиваленти. Црквенославизми се могу остављати уколико их народ разуме, у очекивању будућих добрих лексичких замена.⁵ (Ставови су блиски Вуковим ставовима изнетим у Предговору његовог превода Новог завета.) Очигледно је Матић под црквенословенским речима углавном подразумевао њихове обилате рускословенске ликове, који нису одговарали структури српског језика. Према правилности структуре био је осетљив: спомињао је лексичке „нагрде“ (тј. изведенице и сложенице које се не уклапају у постојеће законитости творбе), па је чак био толерантан и према латинским, турским и другим туђицама, сматрајући да ће их се народ временом лакше ослободити неголи неправилности са словенским уобличињима.

Област у којој је Матић показао назадак — ако упоредимо писма упућена ДСС и критику на Атанацковићев превод — јесте правописна проблематика. У писмима се он на једном месту упитао: зашто се пише *и, i, ii, њ, њ* кад се у српском језику на свим таквим местима изговара само *и*?⁶ А године 1858. он увелико расправља о томе да је потребно, и зашто је потребно, задржати сва ова слова и њихове комбинације. Ту се он такође ставља и у одбрану *ь* и *ѣ*, што спада у исти талас његовог филолошког регредирања.

Изнесећи нешто подробније Матићеве позније мисли о *и* са његовим правописним варијететима и о јеровима, а даље и о неким другим појединосима, желимо уједно да сместимо те његове мисли у један специфичан ток,

⁵ В. у чланку наведеном у бел. 3, стр. 133, где су изнети Матићеви погледи из писма упућиваних почетком четрдесетих година, и *Кришка на српски исалијир* ... писана крајем педесетих, стр. 6—8.

⁶ Чланак наведен у бел. 3, стр. 133.

који је водио порекло још из много давнијих епоха, а којем је Матић подлегао, највероватније, пошто се у својим каснијим годинама, можда у пензији и у доколици, упознао поближе са старинским граматикама и њиховим учењима.

Поводом *и* и његових правописних варијетета. На стр. 6. Матић каже да би генитиви множине придева, бројева, заменица и „причастија” требало писати са завршецима *-ий*, *-ий* (добрый, врућий). Ово говори полемишући са Атанацковићем који је те генитиве писао са *-х*, док Матић устаје против гласа *х* уопште, с обзиром на свој матерњи војвођански дијалекат — а опет жели да види правописну разлику између наставака првог и другог падежа множине у придевској промени. На стр. 12. налазе се медитације о *ы*. Према њему је правилно пустыня, али не и милостыня већ милостыня, јер је прва реч постала од пустьа а друга од милость (ъ се не може „превести”, према Матићу, ни у један други „i-гласъ” сем у *ы*, а њ ни у један сем у *и*). Правилно је, каже он даље, код Атанацковића протерывати, испытывати, пошто су ти глаголи „произведени” од протерати, испытати, па се њихово *а* претварало у *ы* (!).

Поводом јерова, стр. 14. и даље. Овде су резонувања још карактеристичнија. Матић вели: речено је „пиши као што говориш”, али би то било прихватљиво тек онда „да е нашъ народны езыхъ тако скроенъ, да тако быти може. Али то тако не”. Јер српски језик нема члан који би показивао род речи и врсту њихове деklinације, затим, тај језик има много падежа који се једнако изговарају, „што у писању смутњу чини”. Морамо, дакле, имати мајсторски израђен правопис, који ће надокнадити те недостатке.

Јерови су у писму неопходни, поучава аутор, и то из следећих разлога. 1. Они се и иначе чују као неки „позвуци” (његов израз), кад се сугласник до краја изговори. Изговорите, каже Матић, *б* и *ћ*, па ћете се уверити. 2. Јерови су наши чланови, они одређују „склоненіе”: богъ — бога/тварь — твари. 3. Јесте да је реч врућ мушког рода, али она у средњем роду има *-е* на крају. 4. Врста јера упућује на начин декlinирања придева и сродних врста: добарь — доброгъ (врућ — врућегъ). 5. Јерови указују на то како треба од краћег облика придева градити дужи: тврды — тврды/врућ — врући. 6. Јерови имају „велики упливъ у произвађанье речій”: богъ — богыня/врућ — врућина. — „Безъ ерова е наша орфографія и наша граматика само една уда шепртлярія”; без њих не можемо научити која су имена на сугласник мушког рода, која ли женског, како се она мењају, како „производе”. Ко одбацује јерове, морао би сто правила учити да би научио зашто је „боб” мушког рода а „зоб” женског, зашто „кров — крова”, а „крв — крви”. Овако му јерови пружају јединствено правило. У основном тексту свог осврта на Псалтир Матић спомиње, али оставља без одговора, дилему везану за чињеницу да је пань ипак мушког рода, а зеленъ женског. Међутим, у списку „типографских погрешака”, датом уз књижицу на стр. 39, он објашњава да је у његовом рукопису био спроведен принцип писања пань, конь као симболизација м. р., а принцип писања зеленъ за ж. р., само што слагачи нису то уважили (уз још нека огрешења о Матићев аутентични правопис).

Поводом неких других тврђења. На стр. 8. Матић критикује Атанацковића што је употребљавао црквенословенске речи тамо где ми имамо домаће, па уз реч излазъ које би било боље него исходъ, уз лебъ које је боље него хлѣбъ (дакле, леб = домаћа реч, хлѣбъ = варваризам), наводи да је боље подножье него подножіе, налазећи свуда у овим примерима исти

ниво дистинкције између два разна језика. Даље, на стр. 9, каже: ми не пишемо солнце него сунце, и зато треба писати не лагкомыслено, већ лако-, и не отморъ, већ одморъ; за њега је све то троје само проблем писања. Хвалећи на стр. 9—10. преводиоца Псалтира што није вршио једначења по звучности код префикса *об-*, *йог-*, *без-* и осталих, и успутно спомињући одговарајуће недоследности у црквенословенском и руском писању (што је била тачна примедба), аутор каже и овако: Срби се још нису „оштро изразили” (определили) да ли да изговарају беззаконикъ или безаконикъ, па је зато боље држати се етимологије: без-законикъ.

О каквом начину размишљања сведоче ови и овакви искази? Претпостављамо да је тај начин имао своје специфичне дубоке корене. Спољно експлицирање разних правописних предлога и правила одиста се овде не може назвати разборитим, али има оправдања за унутрашње, свесне и подсвесне побуде да се мисли у таквим за нас необичним парадигмама.

Сличних мудровања, боље или лошије пречишћених, јаче или слабије аргументованих, има и код многих других тадашњих писаца; додуше, Матић је, промишљајући ово што је наведено, ипак био 1858. године у знатном кашњењу. На пример, Евгеније Јовановић је у књижици *Орфоџаџа српска*, Будим, 1836, 1—14, између осталог говорио да је „правилније писати” отъ него одъ, да се *х* ретко чује код Срба, али је ипак „боље писати” *влахъ*, снаха, при чему не морамо то *х* изговарати као немачко *ch*, можемо као *h*. Јован Суботић — у својим младим данима, тј. док није постао вуковац — поучавао је у чланку *Нешто о неким нашим ишменима*, Летопис Матице српске 1838/3, 79—113, како истозвучне речи ваља писати различито: нпр., инстр. једине м. р. старымъ/дат. и инстр. множине старымъ; да би се постигло „чисто спољско смисла разликовањ”, треба да се пише *я самъ = ich allein*, а *я самъ = ich bin*. Тадија Бркић, у чланку *Оговоръ на „Нешто о српској азбѣки”* [о Суботићевом тексту], Летопис Матице српске 1840/2, 44—49, предлаже *владѣниа = ген. јд./владѣниа = ном. мн., пророка = ген. јд./пророка = ген. мн. и сл.*⁷

Основно је код оваквих филолошких трудбеника погрешно постављено разликовање чина говора и чина писања, као и неувиђање да диктат говорности може сасвим добро да надвлада застареле норме писмености. Матић и њему слични претпостављају неко правило које би могло да гласи „мисли као што пише”. Они верују да изглед написаног утиче на разумевање написаног, па чак и на познавање самог језика. У подвести ових аутора крила се концепција друкчија него што су нама познате концепције. Потпуно се пре-небрегавала чињеница да је читалац, који је већ самим тим и говорник, имао своју израђену језичку компетенцију пре него што се описменио; он зна да је *боі* м. р. а *ѣвар* ж. р. без гледања у писмо, а зашто је тако — то неће сазнати ни из писма са јеровима. За наше појмове је апсурдна логична последица тих поучавања — да човек треба да научи за сваку реч на сугласник да ли се пише са *ѣ* или са *ѡ*, па да онда зна „да ли је” или „зашто је” нека од њих мушког а нека женског рода. Исто је тако апсурд да се из контекста не може видети да ли хомографи значе овај или онај падеж па да је неизоставно потребна испомоћ ортографских правила, која се претходно морају добро позапамћивати.

⁷ О овим нашим ауторима писала сам у: *Из грамаишких радова Вуковој савременика Евенија Јовановића*, *Studia Slavica Hungarica* XXV, Будимпешта, 1979, 153—159; *Јован Суботић као грамаишчар*, *Наш језик* XXIV/3, 1980, 95—106 (овде и о Бркићу).

вати. Осим овога, видљива је тежња да се правопис утискује не само у етимолошке реалитете (коренско писање), него и у етимолошка нагађања; заједно са свим претходно показаним то такође сведочи о придавању начелне тежине правописним формалностима.

Овде изрођавају, као из неког „колективног несвесног“ ако условно употребимо тај термин, старе представе о томе да написана реч заједно са својим словима и другим знацима треба да одише смислом. Константин филозоф (Костенечки), на пример, упозоравао је да са разним врстама слова *e* треба писати реч „језик“ кад значи орган у усној дупљи и кад значи народ, да помоћу разних *z* ваља диференцирати имена птица, животиња и ономастику од других речи. Његова поука да *o* и *ω* треба „већ издалека“ да указују на разлику у граматичким родовима код речи у којима се чује одговарајући вокал савршено личи на предлоге наших напред цитираних граматичара.⁸ Доста сличних примисли било је и у каснијим уџбеницима, посебно код Смотричког и Мразовића. Тако, према Смотричком, *ь* на крају неких бројева (пѣть, шесть, седмъ и др.) ствара последницу која се састоји у томе да уз ове бројеве ваља употребљавати генитиве (множине).⁹

Они који пишу треба, дакле, да буду посебно пажљиви, јер ће они који читају да се просвећују из њихових словима уобличених списа. Назире се познати архаични тип поимања писмености: написана реч потиче од мудрих људи, описмењених изабраника, сматрало се у древним столећима. Способност писања није мања од способности узвишеног мишљења, и дарована је истим људима. Како каже Константин филозоф, над писмом треба бдети, јер се оно услед непотпуно дорађене азбуке лишава дубине разума. И чак у неким полемикама из прве половине XIX века које су се тилале чисто језичких питања, навођени су били као докази не само тачни цитати из Светог писма, него и типографска решења у њему.¹⁰ Примењујући последње одјек оваквих веровања, неко је још био чврсто убеђен да због непотпуне или несигурне правописне регулативе писмо остаје без дотеране лексичке одн. синтаксичке семантике.

Неправедно би било не додати да се напоре до с овим поступно, и такође већ давно, распознавала и друкчија страна тих проблема. Још је сам Смотрички (нав. дело стр. 195) казао да се редоследом речи (синтаксом) откривају и скривена значења употребљених речи, што представља заматак сазнања о контексту и његовој упућивачкој моћи. Суботић је у својим каснијим списима истицао да падеже који имају иста слова већ разликују и смисао, а и акценат (пошто се ту спомиње акценат, јасно је да му је говорник био сасвим пред очима).¹¹ И даље, размишљао је исти аутор, цео слог, цела реч, цело окружење речи доприносе разликовању смисла, а не исписано *и* или *ы*.¹²

Не одобравајући (јамачно) непосредну логику Петра Матића и других који нису прихватили вуковску трезвеност, желели смо само да укажемо на могуће посредне, далеке, запретане трагове из старих уџбеника и научавања, који су се задржали у преображеним схватањима многих конзервативаца.

⁸ Сказаніе изъявлено ω писменех(ь), код В. Јагића: *Разсужденія южнославянској и русској старины о церковнославянскомъ языкѣ*, С.-Петербург, 1885—1895, стр. 495, 494, 497.

⁹ *Грамматика*, изд. Римник, 1755, 218—219.

¹⁰ Тако у полемици између Евгенија Јовановића и Георгија Захаријадиса; в.: *Из граматичких радова Вуковој савременика* . . . (бел. 7), 157.

¹¹ *Примбчаниа на „Одговоръ на Нешито о србској азбуки“*, Летопис Матице српске 1841/2, 14—26.

¹² *О писмену ы*, Летопис Матице српске 1842/1, 33—42.

Пошто је овде реч првенствено о Петру Матићу, прилика је да се до краја изнесу његови граматички погледи у размотреној критици на превод Псалтира.

Критикујући Атанацковића, Матић се заузимао за свој матерњи дијалекат, екавски и без гласа *x*. У вези с екавштином и ијекавштином начинио је крупну грешку. Наиме, у штампаном преводу Псалтира постоји *ѣ* тамо где му је по традицији место, док је Матићев правопис без *ѣ*. Критичар Псалтира пита се чему ова „тма *јаѣва*“, пошто запажа свуда *jaŭ* у оним речима које се у црквенословенском пишу са тим словом а једнаке су српским речима. Дошао је до закључка да је то увођење „јужног“, ијекавског дијалекта у „источни“ српски превод; а због чега то чине господин епископ и многи други — „не знам“: ваљда им *e* не звучи довољно „сладко“. Дакле, Матић је у ствари пошао од чињенице, коју је познавао, да се рускословенско *ѣ* у црквеној употреби код Срба одиста изговара као *je*, па је схватио да је у српском грађанском писму ово слово знак ијекавског изговора. Он се прибојавао да „ми“ нећемо моћи да запамтимо све речи које треба изговарати са *je*, па ћемо од нашег дијалекта направити „правог *x* милиона“ (стр. 5). Сличну забринутост над дијалекатском мешавином испољава Матић и поводом „тме херова“, тј. слова *x* у наставцима генитива множине код придевске промене и другде. Чему такви наставци? Да ли они служе за то да би се на овај начин генитив множине разликовао од неких других падешких облика? И даље, зар не звучи лепше „*ја спава*“, „*ја дођо*“, „*ја усну*“, него ти исти „скоропрошавши“ облици са *x*? Можда се ту *x* додаје да би се „оправдало“ *ш* у осталим лицима овог глаголског облика, пита се аутор (стр. 5—6).

Још једна појава му се не допада код Атанацковића: употреба слова *я* м. п. За Матића је *я* русизам, а пошто је и његова властита књижица штампана са тим знаком, он у „типграфским погрешкама“ скреће пажњу да је то слагачка измена, пошто је код њега у рукопису свуда било *и*.¹³ А ни као русизам *я* није у реду, предочава писац, јер Руси на местима где то слово стоји изговарају, заправо, *ѣ*. Као доказ наводи руско „изговорно“ „*дѣтја*“, „*врѣмја*“, бркајући ствари потпуно (стр. 20).

Наивна или сасвим погрешна схватања наших далеких претходника треба процењивати по могућству што објективније. Морају да се узимају у обзир и традиционалне прилике, и оне актуелне у њиховом времену, а и сопствене биографске. Не једном се догађало да неко, ближећи се средњим или старим годинама, из основа промени ставове; тако је од двојице међу Војвођанима члановима Друштва српске словесности један — Јован Суботић — постао током времена „напредан“, а други — Петар Матић — „назадан“ у односу на Вукову реформу.¹⁴ Поједини конзервативци налазили су оправдања за своја гледишта у таквим правописним системима као што су француски или енглески, где одиста има примера да нека ортографска конвенција указује на граматички род, или на број, или на време. У списима наших старих граматичара наилази се ту и тамо на таква позивања. Ипак је велика разлика била између тих несловенских, историјски утемељених и вековима устаљиваних обичаја у писању, и наших славеносрпских и „почетничких“ српских експеримен-

¹³ У штампаном тексту се иза сугласника појављују и *я* и *ѣ*.

¹⁴ Било би занимљиво разгледати Матићеву Српску граматику која је остала у рукопису, да би се видело куда је она у том смислу спадала, и како је уопште текла еволуција овог добронамерног љубитеља књижевности.

ната са шароликим и у суштини слабо мотивисаним решењима, а поготову у време када је Вук Караџић већ нудио веома разумно и општеприхватљиво писмо. С тим у вези виђа се још нешто — да је понеко од мање упућених, очигледно, на просто имитирао некакву ученост, ни сам не осматрајући довољно пажљиво оно што је стављао на папир.

При томе, схватања о појединачним областима, рецимо, о правопису, нису обавезно сведочио о ширим културним позицијама њихових поборника.

Београд

Ирена Грицкат

ПО ПОВОДУ ВЗГЛЯДОВ НА ВОПРОСЫ ГРАММАТИКИ ПЕТРА МАТИЧА,
ЧЛЕНА-КОРРЕСПОНДЕНТА ОБЩЕСТВА СЕРБСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ

Резюме

Петр Матич, член Общества сербской словесности (будущей Сербской академии наук и искусств) в молодом возрасте отличался передовыми взглядами на вопросы языка и правописания, близкими к взглядам Вука Караджича. Позже он сделался ретроградом в этом отношении, о чем свидетельствует критика, которую он опубликовал по поводу перевода Псалтыри, осуществленного епископом Платоном Атанацковичем.

Автор настоящей статьи пытается выяснить — какими убеждениями проникся Матич в пожилые годы. По-видимому, в рассуждениях Матича, как о многих его близких предшественников и современников, все еще по временам оживали последние отголоски средневековой уверенности в том, что акт письма, будучи дарован лишь тем „избранникам“, которым дарована и сама мудрость, обязан отображать собою различные тонкости смысла, тонкости в построении фраз и т.д. Ясно, это не оправдывает Матича, вполне отставшего от своего времени, но дает некоторое представление о сознательных или подсознательных склонностях, его и ему подобных деятелей в эпоху Вука Караджича.